

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXV-2

APPENDIX

BELGRADE

1994

Никола ПАНТЕЛИЋ
Етнографски институт САНУ
Београд

ДОПРИНОС ТИХОМИРА ЂОРЂЕВИЋА ПРОУЧАВАЊУ ПОРОДИЦЕ

Апстракт: Истраживање и систематизација обичаја у вези са женидбом и удадбом, свадбом, браком, одгојем деце, положајем жене у друштву и породици, другим обичајима и појавама у традиционалном друштву, градовима и варошима Србије, допринос су Тихомира Ђорђевића проучавању породице и породичних обичаја Срба, јужнословенских и балканских народа и националних мањина.

Када су у питању научници који су тако широко захватили проблематику, како је то чинио и Тихомир Ђорђевић, обично се поставља питање у чему је и колики њихов допринос како целини тако и појединим сегментима науке којом су се бавили, па се са тим циљем њихово дело анализира. Педесетогодишњица смрти Тихомира Ђорђевића прилика је да се подсетимо на лик и дело једног од утемељивача модерне српске етнологије и незаобилазног културног историчара.

Тачне су констатације аналитичара опуса и биографа да је мало проблема и питања у српској етнологији и онога што је у вези с њом, а да Тихомир Ђорђевић није прокрчио прве стазе, па чак и трасирао и отворио широке путеве изучавања. Душан Неделјковић је написао за њега да је био: "Пре свега и изнад свега велики даноноћни радник и трудбеник на пољу науке, редак зналац и још већи ерудита, под чијим се пером проишли сви најистакнутији представници науке о народном животу... и све што је чињенички и методолошки најважније и најзанимљивије у етнографији, етнологији, фолклористици, социологији и културној историји" народа и националних мањина и више етничких група

на тлу Србије, Балканског полуострва и уопште југоисточне Европе.¹ Исти писац је, као и многи други, мишљења да је мало појава и проблема о којима се, првенствено у десет књига издатих под насловом *Наш народни живот*, неће наћи ако не целовита студија, онда макар вредан податак или важно запажање. Још мање је питања поводом којих савременом истраживачу народног живота и обичаја, да не помињемо оне који се баве традиционалним облицима ритуала, није неопходно да консултује, осим наведеног, и друга многобројна дела овог пионира и великана српске етнологије.

У изузетно опсежном делу које је за собом оставио Тихомир Ђорђевић обрађено је или започето, што у мањим, што у већим радовима, толико много тема да је скоро невероватно како је један човек могао толико тога да уради без знатније помоћи сарадника. Уза све то, био је довољно критичан према свом раду и веома скроман у оцењивању учињеног. То се потврђује у кратком предговору његовом обимном делу *Природа у веровању и предању нашега народа*, које је изашло 14 година после његове смрти као LXXI књига Српског етнографског зборника. Он између осталог подвлачи како је то тек покушај рада на овом пољу и само мали део онога што треба учинити, као и да у њему има недоречности а, можда, и погрешака. Или, у предговору за књигу *Деца у веровањима и обичајима нашега народа* (Београд 1941), пише: "О овој књизи немам ништа нарочито да кажем. Уосталом она је ту па нека сама говори." Свој труд и дела није много објашњавао, није тражио алиби за поставке, поступке и оно што је, можда, пропустио. Сматрао је да је учинио оно што је тада било у његовој моћи. Своје радове препуштао је суду јавности не очекујући похвале и велика признања.

У импресивној библиографији Тихомира Ђорђевића једно општије питање савремене етнологије као да је остало изван или на маргинама његовог интересовања: породица, породична задруга, њена структура, функције, односи међу члановима породице. Са формалне стране и полазећи само од наслова могли бисмо у прилоге такве врсте убројити само *Један разлог за деобу задруге у Србији* (Архив за правне и друштвене науке, књ. VII, св. 5 и 6, 1909), јер се у њему очигледно непосредно говори о породици и односима у њој. Међутим, има више радова који већ самим насловом наговештавају да се у њима говори, можда и расправља о питањима у вези са породицом или да се у њима могу наћи подаци за изучавање тих питања. Анализом радова Тихомира Ђорђевића

1 Д. Недељковић, 1968, 221; Н. Пантелић, 1990.

лако је утврдити да је његов учинак у испитивању, постављању и проучавању тема у вези са породицом доста значајан и својеврстан. У више расправа, студија и других прилога претежно дескриптивног карактера, помињана материја исто толико је обимна као и за неке друге теме којима се бавио, на пример, за веровања, обичаје, фолклор, културну историју, али је уграђена у излагања о појединачним питањима брака, положаја појединца, обичаја.

У радовима систематизоване архивске грађе, као што је *Грађа за српске народне обичаје из времена прве владе Кнеза Милоша* (СЕЗБ, књ. XIV, Београд 1909), могу се наћи и посредни и непосредни подаци о породици или се, пак, та грађа односи на област породичних функција и живота или проистиче из ње. Овде треба навести и већи број радова о етничким групама и националним мањинама на тлу Србије, а нарочито оне о Циганима (Ромима), које је свестрано проучавао,² као и у прилогу *Кроз наше Румуне* (Београд 1906). Помињање осталих радова у којима је обрађивао или дотицао питања о породици одвело би нас у дуго цитирање библиографије.

Истраживању теме о породици несумњиво је највише допринео чланцима објављеним у другој, трећој и четвртој књизи поменутог дела *Наш народни живот*. Обрадио је низ појединачних питања у вези са ступањем у брак, о браку, брачном стању, обичајима у вези са браком, положајем жене у браку, породици и друштву. Ту је и низ чланака о свадби и свадбеним обичајима. Поменућу само неке: "Целибат", "Доба за женидбу и удалбу", "Узимање у роду", "Куповина и отмица девојака", "Живот у браку", "Положај жене", "Мираз", "Развод брака", "Посињење", "Домазетство", и други. Овде треба додати и књигу *Деца у народном животу и обичајима* (Београд 1941), која обилује грађом, објашњењима и погледима аутора у вези с обнављањем породице, о породу као једној од основних функција брака и породице, о одгоју деце у традиционалном друштву.

Интересантна су његова запажања и ставови до којих је дошао у раду *Економија и социјални типови Срба* (Годишњица Николе Чупића, књ. XXXI, Београд 1912). Истакао је значај економије за формирање социјалних типова и то повезао с племенском и братственичком организацијом која почива на породичним односима уопште и на нашим просторима, односно све је довео у везу с начином живота у сеоској и градској средини. Поменути радови не исцрпљују листу прилога различите садржине, обима и значаја за проучавање породице. Истина, више се бавио поводима, узроцима и последицама који су доводили до склапања или развода брака, утицајима закона и цркве на брачну заједницу, па некаданим, а понекад и понегде до данас очуваним облицима брака,

2 Die Zigeuner, 1903, 1906

као што су полигамија (најчешће бигамија) и полиандрија, што је имало утицаја на структуру, организацију и неке функције породице и на њено раслојавање или је, пак, било одраз свега тога.

Приступ и ангажовање Тихомира Ђорђевића истраживањима несумњиво је другачијег карактера од већине истраживача његовог времена у нашој науци. У време када је почињао своју етнологску делатност, комплексно истраживање породице и других појава у вези стим проблемом, како је то урадио Валтазар Богишић, а посебно прикупљена грађа путем анкета (упитника) и студија у његовом чувеном делу *Зборник садашњих правних обичаја у Јужних Словена* (Загреб 1874), било је добро познато у науци. Уз дела Вука Ст. Караџића, Алексе Јовановића, па Јована Цвијића и његових сарадника, која су објављена у *Српском етнографском зборнику*, породица - задружна и инокосна - била је детаљно описана и дефинисана. Крајем XIX и у првим деценијама XX века било је више испитивача породице и друштвених односа у Срба, других јужнословенских и балканских народа како међу нашим тако и страним научницима.

На основу односа Тихомира Ђорђевића према проблемима породице, функцији, облицима, односима међу члановима породице, и његовог рада из овог домена, може се закључити да је сматрао да нека питања треба да проучавају правници, затим антропогеографи и истраживачи неких других струка, како је претежно и било у његово време. Истовремено, сам је настојао у проучавању појава из друштвеног живота, да утврди основне узроке и последице на њих са материјалистичких позиција, доводећи их у везу са облицима привређивања и занимања, зато што је економији придавао посебан значај за развој људских заједница. Али, ништа мању важност није видео у прожимању и додирима различитих културних традиција и етноса, водећи при том рачуна и о географским околностима, историји итд. Узимајући у обзир све напред речено, у фокусу његових интересовања у овој области етнологије били су обичаји и веровања. По његовом мишљењу, обичаји "регулишу целокупни живот и рад", посебно у традиционалним друштвима. Отуда и његова дефиниција: "Обичаји су искуством и навикама створене одредбе, које као кави закони, иако нигде нису записани, управљају целокупним животом и радом извесног друштва." Посебно се позабавио класификацијом обичаја. Разврстао их је у пет група: 1. социјални, 2. економски, 3. религиозни, 4. правни и 5. медицински обичаји, али ову поделу није сматрао коначном. И ова класификација указује на изванредан став према значају друштвене компоненте у животу људи, у чему породица свакако чини основну карику заједнице. За социјалне обичаје, иначе, пише: "То су обичаји по којима се уређују односи између појединих друштвених група, или између појединаца."

Економски "су обичаји по којима се стичу добра за одржање егзистенције", религиозни обичаји уређују верске односе, а правни, друштвену регулативу. За сваку групу, осим у нешто мањој мери за медицинске обичаје, наглашена је њихова друштвена функција, па зато у објашњењима ове класификације породица није посебно истицана. Сви обичаји, како их посматра Тихомир Ђорђевић, резултат су, између осталог, друштвених односа за које је породица од особитог значаја. Обичаји проистичу из породичног, братственичког и племенског живота, живота у селу или граду, као и из припадности појединца одређеној групи, етничкој заједници и култури. Тако је његова пажња у изучавању ритуала везаних за породицу била усмерена највише на обичаје, а ослоњена углавном на емпиријска истраживања, како сопствена тако и других истраживача. Многобројни чланци о обичајима одсликавају и друштвене односе и поредак, посебно у сељачком друштву, али и у младом грађанском друштву. У томе, дакле, видимо одлучујући допринос Тихомира Ђорђевића истраживању породице. У његовим делима не треба тражити непосредне одговоре на питања о структури или, рецимо, функционисању породичне задруге, већ минуциозно прикупљене систематизоване и компарирани податке о обичајима у чланцима који се односе на појединачне феномене и питања (нпр. ред пријенидби и удадби, полиандрија, кувада, домазетство и друго). Збирно ови радови чине целине, дају низ одговора и у многоме омогућавају вишеструко изучавање, првенствено традиционалних облика, јужнословенске (највише српске) породице али унеколико и породице у других балканских народа, националних мањина и етничких група.

CONTRIBUTION OF TIHOMIR ĐORĐEVIĆ TO THE STUDY OF FAMILY

S u m m a r y

The contribution of Tihomir Đorđević to the study of the family and family customs of the Serbs, South-Slavic and Balkan nations, and ethnic groups, in the author's opinion, consists in the research and systematization of the customs related to wedding, marriage, bringing-up of children, position of the individual, particularly women, in the society and family, as well as of other customs and phenomena within the traditional culture both in the rural and urban environments.

Unlike his predecessors and contemporaries, this eminent founder of Serbian ethnology made no research into the forms, structures and functions of the family. His investigation of customs was motivated by his belief that they "regulate all of the life and work", particularly in a traditional society.

ЛИТЕРАТУРА

Недељковић, Д.,

1968 *Значај научног дела Тихомира Борђевића*, Народно стваралаштво, год. VII, св. 28, Београд.

Пантелић, Н.,

1990 *Живот и дело Тихомира Борђевића*, предговор у књизи Т. Борђевића, *Деца у народном животу и обичајима*, Београд - Ниш.

1903 *Die Zigeuner in Serbien I*, Budapest.

1906 *Die Zigeuner in Serbien II*, Budapest (дело је објављено у деловима и на нашем језику са допунама и у различитим публикацијама).